Beca de l'Ajuntament de Sant Hilari i Òmnium Cultural

Les guerres carlines (1833–1875), un patrimoni per explicar

Jaume Busquets Artigas

General Savalls i el brigadier Huguet, - Foto cedida per l'Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany (ACPE180-10-N-4025)

Segons explica Josep Pla en el llibre Un senyor de Barcelona : "Puget m'ensenya un retrat fet a Sant Hilari de Sacalm l'any 1873. En el centre hi ha Savalls amb el seu vestit de vellut ribetejat (...). A la seva dreta hi ha el brigadier Huguet; a l'esquerra, el comte de Campany. En el grup es veu el comte de Bonald (...), Vila de Prat i altres elements destacats del seu Estat Major. Emmarcant el grup, munten la guàrdia dos trabucaries armats (...).

Òmnium Cultural Selva Interior i l'Ajuntament de Sant Hilari Sacalm han convocat per cinquè any consecutiu la beca per escriure un article sobre Sant Hilari i ser publicat al Programa de Festa Major. En **Jaume Busquets Artigas** n'és el guanyador amb el seu article sobre l'impacte arquitectònic de les tres guerres carlines a Sant Hilari.

Rosa Andreu, responsable de l'arxiu; Quimi Sarqueda, representant d'Òmnium Cultural ; el guanyador de la beca, Jaume Busquets i el regidor de Cultura, història i patrimoni, Jordi Moragas.

Introducció

La 5a Beca de Recerca de Sant Hilari Sacalm 2025 analitzarà el patrimoni material que va deixar empremta durant les tres guerres carlines a Sant Hilari Sacalm al segle XIX. Aquests conflictes tingueren una notable incidència a diverses comarques catalanes, especialment a la Selva. La feina de tot historiador és separar el gra de la palla. La recerca, feta a través de les hemeroteques digitals, m'ha proporcionat pistes que han permès aprofundir en el tema d'aquest treball. Això m'ha portat a investigar en arxius on es podria custodiar documentació relacionada amb aquests fets. La població de Sant Hilari, per la seva situació estratègica i el seu entorn forestal, esdevingué un espai clau en el desenvolupament d'alguns d'aquests episodis. L'estudi pretén recuperar aquest llegat sovint oblidat i posar-lo en valor com a part del patrimoni històric local.

Marc històric: les guerres carlines a Catalunya

Les guerres carlines van ser tres conflictes civils que van tenir lloc a Catalunya durant tot el segle XIX, amb una forta incidència a tot el territori. Enfrontaren els defensors del carlisme —partidaris d'un model absolutista, tradicionalista i foralista— amb els liberals, que buscaven una monarquia constitucional, reformes liberals i un model centralista de govern. Aquestes guerres no només van marcar profundament la política i la societat del moment, sinó que també van deixar una empremta duradora en la memòria històrica de Catalunya.

La Primera Guerra Carlina (1833–1840) va esclatar arran de la mort de Ferran VII i la disputa successòria entre Isabel II (recolzada pels liberals) i Carles Maria Isidre de Borbó (recolzat pels carlins). A Catalunya, el conflicte es va manifestar sobretot a les zones rurals i muntanyoses, on el carlisme trobava més suport.

La Segona Guerra Carlina (1846–1849) és coneguda com la Guerra dels Matiners. Va tenir una naturalesa més regional, amb un fort arrelament al Principat. Es caracteritzà per un caràcter més reduït que a la Primera Guerra Carlina. Tot i ser més breu, va implicar una mobilització significativa a diverses zones de Catalunya, entre elles les poblacions selvatanes.

Finalment, la Tercera Guerra Carlina (1872–1876) va coincidir amb un període d'inestabilitat política a Espanya marcat pel sexenni revolucionari, la primera República, etapa amadeista i la Restauració borbònica. Tot i que els carlins comptaven amb una organització més sòlida que en els conflictes anteriors, van ser finalment derrotats. Tanmateix, la seva influència i ideologia es mantingueren fins al cop d'estat de 1936.

Sant Hilari Sacalm: un espai estratègic

Les tres guerres carlines van deixar una empremta profunda, tant material com immaterial, arreu de Catalunya. A Sant Hilari Sacalm, aquest llegat pren una dimensió particular gràcies a la seva ubicació estratègica i al paper que hi va jugar com a punt de control i resistència.

El patrimoni material —recuperat a través de la documentació militar i administrativa— ens permet reconstruir una seqüència cronològica contínua de fortificacions, ocupacions i adaptacions urbanes, per les necessitats bèl·liques de cada moment històric, des de la Primera fins a la Tercera Guerra Carlina.

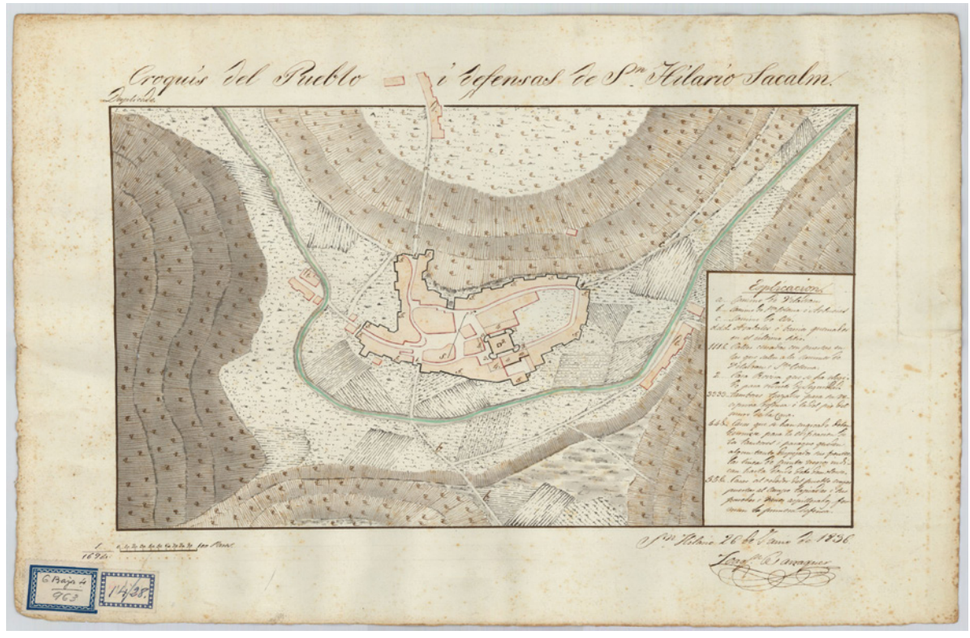
D'altra banda, el patrimoni immaterial conserva elements igualment rellevants. Un exemple destacat és la memòria associada a la Casa Rovira —actualment l'oficina de turisme—, que fou utilitzada com a reducte defensiu durant la Primera i la Segona Guerra Carlina. Aquesta funció militar, confirmada per documents conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i per les reclamacions posteriors del seu propietari, a causa d'aquesta recerca formarà part d'aquesta memòria local i vincula l'edifici actual a un episodi clau del passat bèl·lic de la vila. Tot això ens transporta directament la població actual amb l'empremta viva d'aquells conflictes.

Patrimoni material: fortificacions, plànols i espais físics

Durant les tres guerres carlines, Sant Hilari Sacalm fou un escenari estratègic i recurrentment fortificat. Aquest passat bèl·lic ha deixat empremta en el patrimoni material, tant pel que fa a les estructures defensives documentades com als canvis en la trama urbana.

En el context de la Primera Guerra Carlina (1833–1840), un document clau és el plànol militar del 26 de juny de 1836, conservat a la Cartoteca Militar de Madrid, elaborat per l'enginyer Joaquim Barraquer i Llauder[1]. El plànol mostra una proposta defensiva complexa: tancament de camins d'accés (Osor, Santa Coloma, Arbúcies i Viladrau), creació de dos accessos vigilats, espitlleres a les façanes, i un reducte a la Casa Rovira, protegit per tambors. El cost de l'obra s'estimava en 30.486 reals i 6 maravedisos[2]. L'enginyer destacava la posició estratègica de la vila, tancada per muntanyes i travessada per una riera.

Les obres defensives van ser sufragades en gran part per les aportacions dels pobles del voltant[3], fet que demostra el caràcter comunitari i regional del projecte militar. A més, la proposta inicial preveia l'enderroc d'algunes cases properes a la Casa Rovira per ampliar la zona de seguretat. Tanmateix, la pressió dels veïns va evitar la demolició d'aquests habitatges. Sabem

Plànol militar de la població de Sant Hilari Sacalm fet el 26 de juny de 1836

també, gràcies a la documentació, que la Casa Rovira disposava d'una torre superior amb espitlleres, avui desapareguda, que la convertia en un autèntic bastió defensiu dins el nucli urbà i que podia vigilar els camps que voltaven la població primigènia d'aquella època.

Aquesta obra, tanmateix, va ser presa pels carlins només deu dies després, tal com relata la Gaceta Oficial de España (5 de juliol de 1836): "[...] y los obligó a guarecerse en San Hilario, cuya fortificación ha sido tomada por asalto, quedando en poder de los carlistas 700 prisioneros.". Aquest fet confirma tant la construcció com la seva ràpida conquesta i destrucció (1837). En aquell període el destacament militar existent va abandonar precipitadament el punt fortificat de Sant Hilari Sacalm. Aquesta actuació sembla que va ser molt criticada, ja que un cop acabada la guerra, el màxim responsable va ser encausat, jutjat per aquests fets i condemnat a un any d'arrest. Aquest fet reflecteix la gravetat amb què es va valorar la pèrdua d'un enclavament tan estratègic.

Durant la Segona Guerra Carlina (1846–1849), no es va reconstruir la fortificació anterior. Un document militar-administratiu consultat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1841) afirma amb claredat: "no existe ninguna fortificación"[4]. La memòria d'aquest espai perviu en els litigis posteriors. Per exemple, en una carta signada el 22 de juliol de 1850 des d'Hostalric, Salvador Costa, el que pensem que era el propietari, reclama a l'exèrcit la Casa Rovira, anteriorment utilitzada com a reducte. També hi ha proves de presència militar a cases particulars de Manel Berneda i Josep Costa durant el 1852 (per cert, segons consta en la documentació que hem pogut llegir, en un estat tan deteriorat que la tropa no hi podia viure i sembla que fins i tot la volien arreglar). Aquestes dades provenen dels lligalls consultats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó[5].

Tot i la destrucció formal de la fortificació, l'activitat bèl·lica no cessà. Una carta publicada a El Español (20 de setembre de 1847) narra un nou atac: "[...] el destacamento de S. Hilario Sacalm [...] se defendían con tesón a pesar de que les habían prendido fuego a la casa por tres distintos puntos." Això podria indicar que restaven encara elements defensius reutilitzats o improvisats al nucli urbà.

La Tercera Guerra Carlina (1873–1876) comportà una nova etapa constructiva. Aquesta vegada es projectà una fortificació central amb dos reductes, al voltant de l'església, la rectoria, l'ajuntament, una fonda i una fleca. També es tapiaren finestres i s'obriren espitlleres a la torre de l'església. La documentació parla de termes com "murs espitllerats", "fossos" i "tambors". L'obra fou ràpida (dues setmanes) i costà 1.700 pessetes.

Dos informes conservats, datats del 24 de gener i l'11 de febrer de 1873, permeten conèixer amb detall l'abast d'aquestes obres. El primer documenta l'arribada a la vila del 1r Regiment d'Enginyers (2n Batalló, 4a Companyia), format per efectius del Batalló de Caçadors de Manila, així com unitats del Regiment d'Infanteria de Saboya núm. 6 i del Regiment d'Infanteria de Toledo núm. 14. A més, revela la participació directa de la població local: transportistes com Àngel Bagués, Francesc Moragues, Josep Ripoll, Simó Puig i altres hi col·laboraren amb carretes, mentre que fusters i paletes com Joan Julià, Jaume Duran, Francesc Pladevall, Salvador Rossell i Ramon Bruguera van intervenir en les tasques de construcció. Les jornades es descriuen amb precisió, incloent-hi els materials utilitzats: 6.500 maons gruixuts i 400 de prims, 40 quarteres de calç, i gran quantitat de fusta que s'ha de fer servir durant els treballs de fortificació (bigues, biguetes, taulons) i ferratges com claus i puntes de París. Tot estava estipulat amb preus i tarifes convingudes. El segon informe, més concís, confirma i complementa aquesta informació: redactat pel capità encarregat de les obres de fortificació de Sant Hilari i Viladrau, prové de la Divisió d'Operacions de Girona i enumera detalladament les feines executades i els recursos emprats.

Amb el final del conflicte, l'ajuntament demanà a les autoritats militars permís per enderrocar part dels tambors que obstruïen la circulació als carrers León i Bartoldi, amb la condició de conservar el material per a futures emergències. L'enderroc del tambor de l'església es justificà per millorar la ventilació i acollir millor els forasters que venien a prendre les aigües termals, ja que només es podia fer missa dues vegades per setmana per manca de clergat. Aquestes fonts provenen de la documentació consultada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i del Diario de Palma (28 d'agost de

1 - Militar que va néixer a Sant Feliu de Guíxols (Girona), 14-XII-1796 – Barcelona, 20-XI-1877. Mariscal de camp i científic, procedent del Cos d'Enginyers.
2 - Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Secció Diversos, Comandancia de Ingenieros, lligall 546, Registre 2230, (1841-1875), sd
3 - ACA, Secció Diversos, Comandancia de Ingenieros, lligall 546, Registre 2230, (1841-1875), sd
4 - ACA, Secció Diversos, Comandancia de Ingenieros, lligall 546, Registre 2230, (1841-1875), sd
5 - ACA, Secció Diversos, Comandancia de Ingenieros, lligall 515, Registre 1982, (1850-1876) sd o també a ACA, Secció Diversos, Comandancia de Ingenieros, lligall 546, Registre 2240, (1873-1875) sd
6 - Hi ha un fitxa tècnica d'aquesta casa en el volum III , pàgina 54 de les fitxes sobre el Patrimoni de la Selva, inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca. Editat pel Consell Comarcal de la Selva, 1999.

1855), que ja mostrava un clima de pau incipient. Durant la Tercera Guerra Carlina (1872–1876), Sant Hilari Sacalm també va comptar amb un hospital de campanya situat a la casa de pagès el Soler de Monsolís[6], inclòs dins la xarxa sanitària carlina[7] i que atenia ferits de tots dos bàndols[8] ja que s'havia signat un acord sobre el tractament dels soldats malalts i ferits. Aquest acord es va formalitzar al Quarter General de Súria el 13 de febrer de 1875, i fou subscrit pels màxims responsables dels exèrcits: per part carlina, Rafael Tristany, i per part de l'exèrcit reial, el tinent general Arsenio Martínez Campos. Aquesta organització sanitària carlista va ser impulsada per l'associació La Caridad que donava suport a la creació d'aquesta infraestructura sanitària en el territori on el carlisme tenia molta presència.

L'hospital del Soler, encara ara hi trobem espitlleres en la façana, és un exemple de la logística humanitària d'aquell conflicte i destaca com un dels diversos hospitals habilitats arreu del territori català. Es tracta d'un element que completa el panorama del patrimoni bèl·lic de Sant Hilari Sacalm, mostrant una altra cara de la guerra: l'atenció als ferits, la mobilització de recursos i la preocupació per la salut dels combatents. La seva existència reforça la importància estratègica de la vila, no només com a espai de fortificació i resistència, sinó també com a espai d'assistència sanitària en el marc del conflicte.

Patrimoni immaterial: topònims, memòria i pràctiques col·lectives

Els esdeveniments bèl·lics també han deixat una forta empremta en la memòria col·lectiva i el patrimoni immaterial del municipi.

L'acció militar del 8 de juny de 1835 està documentada al diari El Español, que descriu l'ofensiva isabelina entre Joanet i Sant Hilari Sacalm. Hi participaren més de 930 soldats, de regiments com el 2n Batalló d'Albuera, el Batalló de Línia de Màlaga núm. 20 i membres de la Guàrdia Nacional i batallons Francs de Santa Coloma de Farners. Els combats es van desenvolupar en tres línies de resistència carlina: a Vilafort, can Roca i la Pedranova[9], aquesta última a l'entrada del poble. Els topònims com la Pedranova (potser avui ja no recordat), la casa de pagès de can Roca, l'altura de Vilafort o el pla dels Cinc Sous, encara avui alguns reconeixibles, són testimoni viu d'aquesta batalla i formen part del paisatge memorial del municipi.

També és significatiu el cas de la Casa Rovira: des del seu ús com a reducte militar fins a les reclamacions legals del seu propietari, esdevé un espai que transita entre ús domèstic, defensa i memòria. Igualment, les tensions entre ús militar i vida quotidiana formaven part d'aquesta realitat com en el cas dels tambors[10] que impedien la circulació.

L'interès creixent per les aigües termals d'un lloc d'estiueig[11], és constatat pel Diario de Palma (1855). Assenyala una transformació dels usos socials de l'espai: del front bèl·lic a destí de salut i repòs[12]. Aquesta convivència entre passat traumàtic i reapropiació cívica és una forma de patrimoni immaterial que mereix ser valorada.

7 - Per saber-ne més llegiu l'article Ramon Nolla i Martí i la seva contribució en l'organització sanitària de l'exèrcit carlí (1872-1876), p. 106
8 - Els articles d'aquest tractat surten a la pàgina 588 del llibre Historia contemporanea: sequnda parte de la guerra civil. Anales desde 1843 hasta el falle-cimiento de Don Alfonso XII, Volum III. Els dos primers articles són els més interessants per compendre que cobrien els ferits dels dos bàndols i diuen : art1 "Los enfermos y heridos serán respetados y auxiliados mutuamente por ambas partes beligerantes, donde quiera que sean encontrados" i el 2 art "Los pueblos quedan libres de establecer hospitales para aliviar la suerte de lso enfermos de ambos campos".
9 - Aquesta és l'única referència que no hem pogut trobar, tot i haver preguntat a alguna persona del poble.
10 - Segons Almirante (1869) és una obra defensiva feta amb maons, estaques i pedres que es construïa a l'exterior de portes o cantonades d'edificis per protegir-los ràpidament. Sovint, s'hi afegien espitlleres per cobrir millor aquests punts estratègics.
11 - Aquest llibre Viatges i excursionistes a la Selva, al Montseny i a les Guilleries (1770–1936) té un apartat que parla sobre els estiuejants a Sant Hilari Sacalm.
12 - Mireu què diuen en l'article dels Quaderns de la Selva, 27 (2015). A la pàgina 119 parla de les aigües termals de Sant Hilari Sacalm durant la Guerra del Francès el juliol de 1808. Sobre què havia de fer el governador després d'un atac francès a la fortalesa d'Hostalric: "Tant és així que el metge Climent Riera el va obligar a anar a la població veïna de Sant Hilari Sacalm durant un mínim de quinze dies "a tomar las aguas minerales que se encuentran en dicha villa, pues de lo contrario peligra su vida", tal com va escriure a la Junta de Girona el 30 d'agost de 1808. No podem assegurar, però, que acabés seguint les prescripcions

Conclusions: una lectura patrimonial integrada

La història de les guerres carlines a Sant Hilari Sacalm ens ofereix un exemple excepcional de patrimoni de conflicte, tant en la seva dimensió material com immaterial.

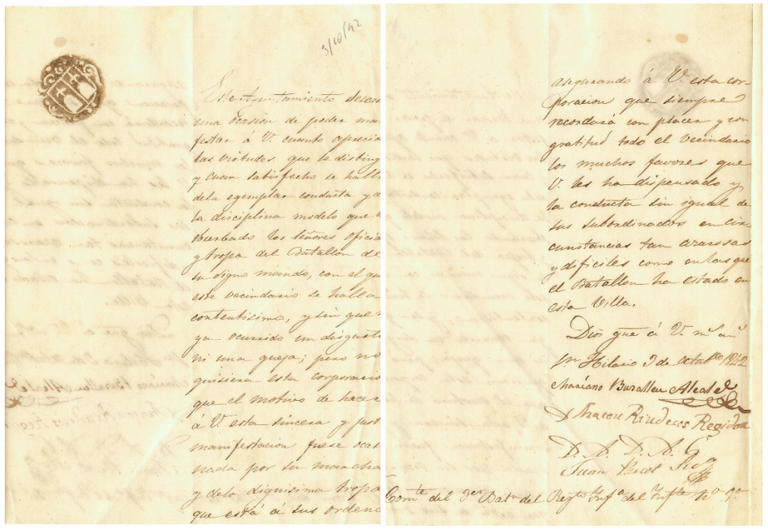
El patrimoni material inclou restes de fortificacions i edificis com la Casa Rovira (actual oficina de turisme), utilitzada com a punt defensiu durant la Primera i la Segona Guerra Carlina. També cal destacar l'existència d'una torre espitllerada al seu terrat —avui desapareguda— i la planificació de la destrucció d'algunes cases del poble per ampliar la zona de defensa, que finalment no es va executar per les reclamacions dels veïns.

Des del punt de vista documental, disposem de comptabilitats militars detallades del Regiment d'Enginyers, datades l'11 de febrer de 1873, que registren les obres de fortificació realitzades a Sant Hilari durant la Tercera Guerra Carlina. Aquestes fonts indiquen un llistat nominal de treballadors locals, jornals i materials emprats. S'hi reflecteix la mobilització de recursos i mà d'obra del territori, mostrant l'impacte directe del conflicte sobre el teixit social local.

Pel que fa al patrimoni immaterial, trobem els records de topònims que conserven la memòria d'aquests episodis. L'aproximació arqueològica i documental ens convida a considerar la suma d'aspectes ja explicats que van marcar la vida del poble. Aquest patrimoni, dispers però present, constitueix un relat integrador entre el passat i el present, entre el que es veu, es documenta i el que es fa per sortir a la llum, una recerca que troba sentit amb iniciatives com aquesta beca.

Ara, gràcies a aquesta beca d'investigació i a l'anàlisi de fonts documentals primàries i secundàries, hem pogut descobrir una història fins ara enterrada. El següent pas seria aprofundir en una recerca arqueològica rigorosa que ens permeti desenterrar aquesta memòria física que encara roman oculta sota els carrers de Sant Hilari Sacalm. L'objectiu és conèixer amb més precisió l'abast i la traça real de les obres defensives, així com localitzar els escenaris concrets dels combats descrits a les fonts de l'època. També caldria estudiar in situ els espais on es van construir fortificacions, com els voltants de la Casa Rovira, i altres punts estratègics reflectits en els plànols militars conservats. Aquest treball de camp hauria de permetre contrastar la informació documental amb les evidències arqueològiques. A més, la recerca es podia centrar a identificar restes materials que puguin haver quedat al camp de batalla: bales, fragments d'armes, botons d'uniforme, o estructures artificials com trinxeres i parapets descrits a les cròniques. D'aquesta manera, podríem recompondre l'escenari físic d'aquella batalla i donar veu a una memòria col·lectiva que encara no ha estat prou explorada.

En definitiva, encara queda molta feina per fer, tant en l'exploració dels arxius com en el treball de camp. Només hem començat a gratar la superfície d'una història que roman, en gran part, per desenterrar.

L'Arxiu Municipal Sant Hilari Sacalm conserva una carta datada el 3 d'octubre del 1842 que l'Ajuntament de Sant Hilari va dirigir al 3r Batallón del Regimiento de Infantería de les tropes carlines en què els felicitava pel bon comportament que van mantenir durant la seva estada al poble

Bibliografia

- *Almirante, J. [José].(1869). Diccionario militar, etimológico, histórico, tecnológico, con dos vocabularios francés y alemán. Imp. y Litogr. del Depósito de la Guerra*
- *Buscató i Somoza, L. [Lluís].(2016).Fortificar és vèncer: l'actuació de la Comandància d'Enginyers a la província de Girona durant la darrera carlinada (1872-1874). Biblio3W Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales, XXI, núm. 1.147.*
- *Busquets, J. [Jaume].(2015). Noves notícies sobre la Guerra del francés a Hostalric. L'atac del juliol de 1808. Quaderns de la Selva, 27, 115-122.*
- *Llinàs, J. [Joan] i Merino, J. [Jordi]. (1999). El Patrimoni de la Selva, inventari històric, artístic i arqueològic dels muncipis de la comarca. Consell Comarcal de la Selva, Volum 3, p. 54*
- *Pirala, A. [Antonio].(1893). Historia contemporanea: sequnda parte de la guerra civil. Anales desde 1843 hasta el fallecimiento de Don Alfonso XII, volum 3*
- *Ribot Bayé, C. [Cristina]. (2025). Viatges i excursionistes a la Selva, al Montseny i a les Guilleries (1770–1936). Centre d'Estudis Selvatans.*
- *Pujol i Ros, J. [Joan]. Ramon Nolla i Martí i la seva contribució en l'organització sanitària de l'exèrcit carlí (1872-1876). (2010). Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut, 54, p. 99-118*
- *Santirso Rodríguez, M. [Manuel]. (1999). Revolució liberal i guerra civil a Catalunya (1833–1840). Pagès Editors.*

Hemeroteques digitals

- *Ajuntament de Girona. (2025). Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP).*
- *https://www.girona.cat/sgdap/cat/premsa.php*
- *Biblioteca Nacional de Catalunya. (2025). Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA). https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/inicio/inicio.do*
- *Ministerio de Cultura. (2025). Biblioteca Virtual de Prensa Històrica. https://prensahistorica.mcu.es/es/inicio/inicio.do*

Arxius consultats

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*
- *Cartoteca Militar de Madrid (CMM)*

Dedico aquest article a tots els membres de la comunitat educativa i als alumnes que he conegut com a practicant i mestre substitut a l'Institut Antón Busquets i Punset, i especialment als estudiants de 2n de Batxillerat de les promocions 2022-2024 i 2023-2025.